

Франкомовні літератури

УДК 821.133.1-311.9.09"18/19"

Ярина Тарасюк (Львів)

ЕВОЛЮЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО РОМАНУ ТА ТВОРЧІСТЬ Ф. МОРІАКА

Католицька література, католицький роман слугують важливим контекстом розуміння творчості Ф. Моріака. Власне ця католицька ціннісна орієнтація письменника є однією з основ його творчості, саме це дозволяє краще уявити специфічні риси його художнього світогляду. Не випадково, митець називав себе католиком, який пише романи.

Історію сучасного розуміння католицької літератури та католицького роману виводять від початку XIX ст. Вважається, що естетизацію релігії розпочав один з письменників-класиків французького романтизму Рене де Шатобріан (François-René Chateaubriand, 1768–1848) у трактаті «Геній християнства» («Le Génie du Christianisme», 1802), де він ставить собі за мету «розкрити красу християнства», довести його необхідність для людини, показати його заслуги перед культурою, його внесок у літературу і мистецтво. Для письменника краса й гармонія природи є переконливим доказом існування Бога. Те, як Шатобріан розкриває у своєму трактаті християнство, не збігалось з церковним догматизмом, тому його насторожено сприйняли у клерикальних колах. Шатобріан ілюструє своє уявлення про християнство спершу повістями «Атала» («Atala») й «Рене» («René»), включені до книги «Геній християнства», які згодом вийшли окремим виданням, та епопеєю «Мученики» («Les Martyrs», 1808). Останній твір дослідники називають твором з тезою, якій підпорядковується його зміст. Шатобріан послідовно розгортає ідею християнства як важливої складової духовного життя людини, що приводить особистість до гармонії і краси.

Якщо Шатобріан звертається до творів-тез, то інший французький автор-романтик Альфонс де Ламартін (Alphonse de Lamartine, 1790–1869) оприявнює релігійну свідомість через внутрішні переживання поета, який почувається в'язнем світу і прагне позбутися своєї тілесної природи, щоб отримати свободу чистої духовності. Він звертається до Бога, бо тільки він може розкрити таємниці і сенс життя. Бо тільки Він приносить розраду і є порятунком від болісного відчуття світу. Поет започатковує містичну вітку французької християнської літератури.

Сучасник Ламартіна Альфред де Вінї (Alfred de Vigny, 1797–1863) у своїй медитативній поезії підтримує поширену в байронічній течії романтизму першої половини XIX ст. ідею «богозалишеності» людини, яку поети переживають як космічну трагедію, що супроводжується

світовою скорботою. У додатку «Мовчання» («Silence») до поеми «Оливна гора» («Le Mont des Oliviers», 1839) А. де Вінї пише про німування Бога на звернення Бога-сина у Гетсиманському саду, відтак мовчання Бога на будь-яке звернення людини, тому людина теж має мовчати до Бога. Отже, А. де Вінї відкриває нові обрії французької літератури — літератури болісного переживання мовчання Бога, Його можливої відсутності.

Активізація релігійного спрямування пов'язана насамперед з поетичним перетворенням відчуття Божественного виміру. У чому полягає зв'язок нової тенденції та подальшого розвитку французького католицького роману? Саме новаторство романтизму вплинуло на особливості проявлення релігійної свідомості у католицькому романі. Бо, по-перше, романтизм змістив акцент на внутрішнє переживання Бога, яке часто не збігатиметься з церковним догматизмом; по-друге, романтики фіксують не тільки радісне спілкування з Богом, що рятує від болісного переживання матерії світу, а й відкривають шокуєче відчуття мовчання Бога і навіть його відсутності, проявляючи у літературі ніцшеанські ідеї; по-третє, романтичне сприйняття призначення мистецтва і митця, їхньої виняткової здатності проникати у таємницю світу, поєднуючись з релігійною свідомістю, для якої таємницею світу є Бог, утворює нову тенденцію, яка полягає у тому, що мистецтво дає змогу людині наблизитися до Бога і виявити його нескінченну, незбагненну природу. Відтак ця тенденція робить спробу подолати расінівський конфлікт між відданістю Богові та пристрасною до літератури, а ширше до мистецтва.

Цю тенденцію підхопив французький католицький роман. Жан Ліоне (Jean Lionnet) у праці «Еволюція ідей у деяких наших сучасників» («L'évolution des idées chez quelques'un de nos contemporains», 1903) у розділі «Католицький роман» («Le roman catholique») зазначає, що традицію естетизації релігії, започатковану Шатобріаном активно розвиває відомий французький журналіст і літератор XIX ст., головний редактор католицького часопису «L'Univers» Луї Вейо (Louis Veuillot, 1813–1883), який у своїх новелах та романах 40-вих років XIX ст. переносить моральні проблеми у сферу приватного життя, а також проникає на територію, яка досі не цікавила його сучасників — сферу релігійної психології. Він досліджує вплив християнських практик на людську психіку та описує боротьбу християнина зі спокусами. Його романи є зразком роману-тези з відповідними передмовами: «Я був невірним, я став християнином; я побував і в тому, і в іншому світі, інтелектуальна та моральна вищість християнського світу — очевидна» [5, с. 270–271].

Нова хвиля католицької літератури розвинулась з 60-тих років XIX століття. Її очолив Барбе д'Орвіллі, а продовжили Гюїсманс і Леон Блуа.

Барбе д'Орвіллі (Jules Barbey d'Aurville, 1808–1889) розвинув свою теорію католицького роману у 1866 році в передмові до перевидання «Старої коханки» («Une vieille maîtresse», 1851). Письменник нагадував, що у католицькому немає нічого солодково-чеснотливого, святенницького, педантичного, що католицький є наукою про Добро і Зло, і що його метою було показати не тільки сп'яніння пристрасною, а й рабську залежність від неї. Барбе хоче змалювати пристрасною такою, якою вона є, такою, якою він її бачив, але змалюючи її він не засуджує її на кожній сторінці свого твору. Він тільки виражає її: чи може католик мати справу з романом і пристрасною? Барбе вважає, що католицький дозволяє мистецтво, він підтримує його та захищає. Католицький знімає заборону з того мистецтва, яке не применшуватиме гріх і злочин, що матиме на меті їх виразити. Коли його твори звинувачували в аморальності, Барбе стверджував, що моральність артиста у силі та правдивості його творіння. Його романи з всюдисущим священиком, диявольськими пристрасними, садизмом були блискучими ілюстраціями його ідей.

Інший представник католицького роману, один із соратників Барбе, Леон Блуа (Léon Bloy, 1846–1917), відомий більше завдяки своїм есеям і лише двом романам — «Той, що втратив надію» («Le Désespéré», 1887) та «Бідна жінка» («La Femme pauvre», 1897), які містять автобіографічні риси. Для нього характерна гостра критика людства, що відійшло від Бога. Ліоне говорить про побутування думки, що навернення письменника стає кінцем його творчості — віра затьмарює, підпорядковує, а часто й нівелює його артистичний талент, наближаючись до Бога, він віддаляється від свого читача. Для висвітлення цієї проблеми він розглядає випадок Гюїсманса (Joris-Karl Huysmans, 1848–1907), спочатку відвертого прихильника натуралізму (романи «Марта» («Marthe, histoire d'une fille», 1876), «Сестри Ватар»

(«Les Sœurs Vatarde», 1879), його роман «Навиворіт» («À rebours», 1884) став маніфестом декадансу (цей твір вважається найбільш антихристиянським у творчості Гюїсманса через свідому та рафіновану аморальність персонажів), а згодом після навернення у католицизм Гюїсманс долучився до традиції католицького роману. Роман «Унизу» («Là-bas», 1891), присвячений темі сатанізму, зараховують до католицьких романів і вважають шедевром його автора. Письменник дотримується стилістики своїх натуралістичних творів, яка слугує цього разу прискіпливому зображенню невимовної потворності людської душі. Отже, він продовжує традицію того типу католицького роману, започаткованого Барбе Д'Орвіллі, який досліджує людину грішну і виявляє людське зло, щоб викликати до нього огиду і спротив.

Отже, французький католицький роман кінця XIX століття занурюється у дослідження найогидніших виявів людської душі, аби засудити їх і навернути людину до віри.

На початку XX ст. традицію католицького роману продовжують Шарль Пері, Поль Бурже, Моріс Баррес.

Шарль Пері (Charles Péguy, 1873–1914) — поет, письменник, есеїст, який на початку XX ст. повернувся до католицизму. Він був католиком-містиком і прийняв Святу Євхаристію лише перед смертю. Його життя є зразком нового типу віри, властивої XX ст. — живої, індивідуальної, пристрасної, візіонерської, бунтарської, яка протистоїть прокрустовому ложу колективних традиційних мертвих канонів. В історію мистецтва Ш. Пері увійшов з театральними роботами, найвизначнішою з яких стала «Містерія благодаті Жанни д'Арк» («Le Mystère de la charité de Jeanne d'Arc», 1910). Поль Бурже (Paul Bourget, 1852–1935), автор роману «Учень» («Le Disciple», 1889) продовжив традицію католицького роману-тези, застосовуючи науковий підхід до релігійних канонів і перетворюючи художній твір в ілюстрацію католицизму.

Найбільший вплив на письменників-католиків XX ст. справив Моріс Баррес (Maurice Barrès, 1862–1923), автор відомої трилогії «Культ «Я»» («Le Culte du Moi», 1891), яка проголошує право особистості повставати проти усього, що її пригнічує. Він говорить, що людина розколота на численні душі. І в жодній з них людина не повинна сумніватися; ці душі дають змогу пережити усі можливі почуття, які трапляються на дорозі. Одних тягне до церкви, інших — до поганих місць. Особистість не має зневажатиме жодну з них, якою б низькою та мерзеною вона не видавалася. М. Баррес стверджує своїми романами, що «Я» постійно змінюється, його слід невтомно творити і захищати, захищати від Варварів, тобто від того, що може послабити розвиток її чутливості. Єдина реальність, на яку людина може опертися — це «Я». Письменник встановлює три важливі засади: людина почувається найщасливішою у момент екстази, аналіз цього стану значно посилює задоволення, слід відчувати якомога більше, аналізуючи щонайбільше. Саме у М. Барреса з'являється не тільки занурення у пристрасні, а й замилювання ними і сприйняття їх як невід'ємної складової людської душі.

Розмірковуючи про католицьку літературу XX ст. французька дослідниця Марі-Франсуаз Канеро (Marie-Françoise Canérot) у своїй доповіді «Коли віра стає романом...» («Quand la foi devient le roman...», 1993) говорить про трьох найзначніших католицьких романістів XX ст. — Франсуа Моріака, Жоржа Бернанос (Georges Bernanos, 1888–1948), Жюльєна Гріна (Julien Green, 1900–1998). Як зазначає дослідниця, усі троє відмовляються від визначення «католицький романіст», особливо це стосується Ж. Гріна, який наполягає на своєму англо-саксонському та шотландському походженні, тому його романи не є специфічно католицькими і відрізняються від французького католицизму. Кожен з них наполягає на індивідуальності своєї віри та її творчого втілення. Попри те дослідниця виділяє спільні риси романістів. Ж. Бернаноса, Ф. Моріака, Ж. Гріна поєднує досвід, пережитий у дитинстві, — зустріч з абсолютним. Ця зустріч стала спогадом про відчуття абсолютної захищеності, безпеки, абсолютної довіри у світі, де природа, інші та Бог поєднані тою самою унікальною Любов'ю. «Усі письменники отримали віру від матерів, і саме мати була для них символом порятунку» [3, с. 87]. У дитячому та підлітковому віці природа не є антиподом віри, вона є божественним творінням. Письменники переживають магічну єдність усього сущого. Віра є для них не зовнішнім вихованням, а невід'ємною інтегрованою частиною життя, надприродність сприймається ними як суттєва складова реальності.

Друга прикмета віри не як зовні набутого знання, а як життєвого досвіду — значення, якого вони надають читанню текстів Пор-Рояля і особливо Блезе Паскаля. Б. Паскаль підтвердив

їхню близькість до надприродного, бажання переживати свою віру як залученість усієї їхньої істоти до живого Бога. «Вони переживали як нескінченну трагедію нищість, недолугість людської істоти і розкол у єдності з Богом, як у дитинстві» [3, с. 89]. Саме таке переживання першої зустрічі з вірою привело їх до потреби писання. Вони дійшли висновку, що тривання, існування в абсолюті можливе у поезії.

Для Ж. Бернаноса, Ж. Гріна та Ф. Моріака розрив з абсолютном веде не до повернення до звичайного буденного життя, а до порушення законів Буття, до змови з ніщо, до блюзнірства. Отже, у цих романістів йдеться, як і в Бодлера, про сакралізацію зла, яке розглядається не як відхилення від законів моралі, а як суто релігійний акт, що послаблює зв'язок між Буттям і «Я», між Любов'ю і «Я». Після століть зневаги Церкви до тіла Ф. Моріак і Ж. Грін відкривають могутність тілесного і чуттєвого. Усі троє розглядають тілесне бажання як те, що містить досягнення божественної повноти. Але людина ХХ століття заміщує безмежну Любов безмежною насолодою, вона замінює Божественну любов численними симулякрами, порожність яких лише змушує людину бажати їх більше й більше. У їхніх творах персонаж, охоплений бажанням, обмежує безкінечність ущербною плоттю.

Марі-Франсуаз Канеро зазначає, що у католицьких письменників ХХ століття (особливо у Ф. Моріака) тілесна пристрасть символізує «могутній поклик Землі, як темної матерії, до релігійної людини, так ніби вона через неї прагне досягнути Буття» [3, с. 92]. У Ж. Бернаноса віра набула теологічного характеру, тому він ставить зло за межі будь-якої моралі. Воно змішується з протилежною до віри безнадією. Саме з безнадії виростають для нього усі гріхи. Але для усіх письменників Зло, оскільки воно є негативним обличчя Абсолюту, має запаморочливу та хвилюючу даність.

Католицькі письменники ХХ століття об'єднуються навколо фігури Сатани. У молодого Моріака трапляється, що саме душа героя уражена Злом, бо вона віддалилася від божественного. (Але, на думку дослідниці, в ранніх романах схема сюжету та персонажі є достатньо умовними, щоб цілком захопити увагу читача. Починаючи з «Терези Дескейру», «цієї одержимої, цієї відьми, маємо взаємини з тілесними бажаннями стануть очевидними знаками метафізичної поведінки: відмова від Любові, заперечення життя, воля до руйнування» [3, с. 92]. Присутність Сатани засвідчує одержимість світом протилежним до чистоти дитинства, а особисте внутрішнє переживання абсолюту дає їм змогу опиратися безтілесній духовності, відірваності від світу, що є забуттям про присутність Бога у всіх істотах і речах.

Ф. Моріак вводить нове бачення християнської віри, вважаючи, що через Христа матерія спасенна і поєднана з людиною і з небом. Повнота можлива у любові, бо вона має віру у Любов. Вірити поза дитинством означає продовжувати любити і бути любленим, проходячи через випробування і спокуси.

Французька дослідниця зауважує, що романісти ХХ ст. вважають найбільшим випробуванням для душі, перехопленою абсолютном, через яке перейшло стільки мистиків, — мовчання Бога. Душа втомлюється від усвідомлення свого ув'язнення у вічному монолозі. Персонажі драгуються і страждають через це мовчання.

Польський філософ Єжи Коссак (Jerzy Kossak) один із розділів своєї праці «Екзистенціалізм у філософії та літературі» (1980) присвячує проблемі взаємин екзистенціалізму та католицького роману. Він зазначає, що проблема католицького роману ХХ ст. полягала у тому, що він не відповідав уявленням про такий роман у клерикальних колах. Вважалося, що католицький роман зобов'язаний брати до уваги моральний рівень суспільства. «Він має не шокувати, а посилювати віру. Не викликати сумніви, а показувати високі моральні цінності» [1]. Тому, як вказує Є. Коссак, Ф. Моріак був вражений реакцією на його твори деяких католицьких часописів, які називали його порнографом і звинувачували у тому, що він пише непристойні речі заради грошей. А Ж. Бернаносу закидали прихильність до маніхейства, тобто ересі, за його твердження про реальність Сатани. Отже, католицький роман ХХ ст. займається пошуком і досліджує нові виміри християнства, які б передавали досвід живого радісного і, водночас болісного спілкування і мовчання з Богом.

Попри активний розвиток католицького роману впродовж ХІХ та ХХ ст. визначення його особливостей та прикметних рис завжди залишалося відкритою проблемою. Андре Белесор (André Bellessort) у праці «Досліди та фігури, літературні варіації» («Etudes et figures, variétés

littéraires», 1920) зазначив, що «католицький роман, здається, так само важко реалізувати, як квадратне коло, бо як роман він належить до імперії пристрасті, а як католицький він може наважитися на це тільки з сумнівами та ваганнями» [4, с. 119]. Католицький романіст мусить одночасно надавати форму невимовному і стверджувати всюдисущність та одержимість бажання. «У цьому спускові у «низини» світу міститься спомин, нехай прихований, про ті «висоти», двері до яких може відкрити лише Бог» [4, с. 121].

Французький католицький роман ХХ століття продовжує традицію католицького роману ХІХ століття, який демонструє Божественне як ідеал, до якого прагне зболена людська душа, замкнена у гріховному тілі, далі він переносить увагу на гріховне тіло, описуючи найогидніші прояви людської душі, аби відчуті і викликати ненависть до нього, демонструє розпач перед мовчанням Бога, але додає ще одну важливу ідею в душі світоглядної концепції ХХ століття — при усьому видимому розколі між божественною душею і гріховним тілом, що змушує людину страждати, не втікають у потойбічний світ Абсолюту, як цього прагнуть романтики, не занурюються у багнюку та сморід світу, розпачуючи над зіпсутістю людської природи і неминучою присутністю у світі зла, як це роблять письменники кінця ХІХ століття. Письменники ХХ століття демонструють розлам душі і страждання, що його супроводжує, як неприродний, але неминучий стан людини, бо найпевніше місце зустрічі людини з Богом — людська душа і людське тіло, інакшого шляху нема. На думку М.-Ф. Канеро, ці письменники вважають, що «той, хто впустив абсолют у своє життя, має усвідомлювати, що він відкритий для загроз Зла, спокус безтілесної духовності та випробувань порожнечі у душі. І що перед Богом найважливіше у людині — її прагнення Абсолюту» [3, с. 97].

Література:

1. Коссак Е. Экзистенциализм в философии и литературе [Электронный ресурс] / Е. Коссак. — Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/kossak_eksistencialism/04.aspx
2. Моріак Ф. У що я вірю / Ф. Моріак ; [пер. з франц. А. Ситника]. — К. : Дух і літера, 2000. — 127 с.
3. Canérot M.-F. Quand la foi devient le roman... [Ressource électronique] / M.-F. Canérot // Cahiers de l'Association internationale des études françaises. — 1993. — Vol. 45. — № 45. — P. 85–104. — Accès aux ressource: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/caief_0571-5865_1993_num_45_1_1809.
4. Foucart C. Les paysages de la passion chez Green et Mauriac [Ressource électronique] / C. Foucart // Cahiers de l'Association internationale des études françaises. — 1993. — Vol. 45. — № 45. — P. 119–133. — Accès aux ressource: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/caief_0571-5865_1993_num_45_1_1811.
5. Lionnet J. L'évolution des idées chez quelques-uns de nos contemporains [Ressource électronique] / J. Lionnet. — Paris : Librairie Académique Didier, 1903. — 283 p. — Accès aux ressource: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k998513.f14>
6. Oeuvres romanesques et théâtrales complètes / Fr. Mauriac — P. : Gallimard, 1978. — Vol. I. — 1415 p.

The Evolution of the French Catholic Novel and F. Mauriac's Oeuvre

The article deals with the French Catholic novel and the role of F. Mauriac in its evolution. In the second half of the XIX century the French Catholic novel developed the aesthetic approach to religion which was initiated by R. Chateaubriand. At the beginning of the XX century the French Catholic modernism strengthened the positions of the French Catholic novel. But at the same time modernism facilitated the continuation and modification of the French Catholic novel of the XX century, such changes can be observed in the oeuvre of one of the most outstanding representatives of the French Catholic novel F. Mauriac.